

Jaczynowska, Maria

"Septimius Severus, the African Emperor", Anthony Birley, London 1971 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 65/3, 557-560

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Anthony Birley, *Septimius Severus, the African Emperor*, Eyre and Spottiswoode, London 1971, s. 398, ilustr. 16, map 5.

Panowanie Septimisza Sewera stanowi niewątpliwie jeden z najbardziej ciekawych okresów historii cesarstwa rzymskiego, zamykając w pewnym stopniu epokę pryncypatu, a torując drogę do ukształtowania się jawnego absolutyzmu — dominatu. Sama postać cesarza, jednej z najsilniejszych indywidualności wśród rzymskich imperatorów, budziła od dawna zainteresowanie historyków. Jednak dwie większe monografie poświęcone Sewerowi powstały już przeszło pięćdziesiąt lat temu. Angielska praca M. Platnauera, „The Life and Reign of the Emperor L. Septimius Severus” (1918) jest przykładem typowej biografii cesarskiej, nieco późniejsze opracowanie niemieckie J. Hasebroeka, „Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus” (1921) daje wnikliwą analizę źródeł, zwłaszcza Vita Severi ze zbioru „Scriptores Historiae Augustae”, a także monet i inskrypcji; autor poświęcił uwagę głównie dojściu do władzy Sewera.

A. Birley podjął swoje studium o Septimiszu Sewerze dysponując znacznie lepszą bazą źródłową, rozszerzoną nie tylko o dużą liczbę inskrypcji, monet, papiirusów (np. Feriale Duranum), ale i o wyniki prac archeologicznych, z których szczególne znaczenie mają wykopaliska w Carpow, bazie militarnej położonej na północ od Wału Antonina w Brytanii. Wzbogaciła się także wiedza o źródłach literackich, powstały zwłaszcza liczne studia o SHA, Kassjuszu Dionie¹ i Herodianie. Autor był jak najlepiej przygotowany do napisania nowej biografii Septimisza Sewera, dysponując szczególnie dużą wiedzą w zakresie prozopografii drugiej połowy II wieku, opartą na wnikliwej analizie inskrypcji i historiografii. Prezentowana praca o Sewerze nasuwa jednak zasadniczą wątpliwość: jak należy pisać współcześnie biografię wielkiego człowieka? Czy może to być życiorys w formie „czystej”, zestaw podstawowych faktów ustalonych nieraz w nowy sposób, ale bez głębszej analizy epoki i dokonanych w niej przemian. Birley kontynuuje tradycje dawnych biografii; dysponując nowoczesnym warsztatem naukowym i dużą wnikliwością w analizie źródeł, napisał monografię pod względem metodologicznym bardzo „konserwatywną”. Nie jest zapewne przypadkiem, że w bogatej i skrupulatnie zebranej przez Birley’a bibliografii nie figuruje zupełnie biografia Marka Aureliusza, napisana przez francuskiego historyka marksistę, Ch. Paraina².

Czytelnik nie znajdzie zatem w recenzowanej pracy omówienia problematyki społeczno-ekonomicznej epoki, ani przeprowadzonych przez samego Sewera reform (autor zaledwie je sygnalizuje), nie ma tam również historii kultury, w której kształtowaniu aktywną rolę odegrała zwłaszcza cesarzowa Julia Domna. Ogromną lukę stanowi brak omówienia polityki religijnej Sewera, w której cesarz ten wprowadził zasadnicze zmiany³. Birley parokrotnie zahacza o te problemy podkreślając zaboronność i religijność cesarza (*deeply religious, or superstitious*, s. 206), ale ich nie

¹ Zasadnicze znaczenie ma tu praca F. Millara, *A Study of Cassius Dio*, Oxford 1964 oraz organizowane systematycznie w Bonn colloquia poświęcone „Scriptores Historiae Augustae”. Por. np. A. R. Birley, *Some notes on HA Severus I-4*, [w:] *Bonner Historia Augusta Colloquium 1968/69*, [1970], s. 59-77.

² Por. Ch. Parain, *Marek Aureliusz*, Warszawa 1962. Sam A. Birley jest autorem pracy *Marcus Aurelius*, London 1966.

³ Jest to zasadniczy brak w literaturze naukowej dotyczącej okresu. Ostatnią syntezę napisał jeszcze w XIX w. J. Réville, *La religion à Rome sous les Sévères*, Paris 1886.

wyjaśnia. Pomiął także rozwój chrześcijaństwa w tym okresie i jego wpływy. Nie omówił również nowej roli dworu, którego twórcami byli właściwie Septimius Sewerus i Julia Domna oraz związanej z wywyższeniem całej rodziny cesarskiej koncepcji *Domus Divina*. Można by jeszcze znacznie rozszerzyć listę ważnych zagadnień, nie uwzględnionych przez autora. Sam Birley zastrzegł się, że zamierza pisać tylko historię cesarza, a nie jego epoki („*But it would be beyond the scope of a biography to analyse the economic and social developments in the provinces*”, s. 286). Od tej zasady uczynił Birley jeden szczęśliwy wyjątek — dla Afryki, co wynika już z tytułu pracy.

Istotnym nowatorstwem książki Birleya jest ukazanie awansu życiowego Septimiusza Sewera, jako rezultatu konsekwentnego wzrostu roli arystokracji municypalnej z Afryki, najbogatszej w tym czasie zachodniej prowincji Imperium. W przeciwieństwie do wcześniejszych biografii o Sewerze recenzowana praca poświęca więcej uwagi jego startowi życiowemu i etapom kariery przed dojściem do władzy cesarskiej (ponad połowa książki). Trzy pierwsze rozdziały dotyczą Afryki i początków awansu rodziny Septimiuszów z Lepcis (II. „Prologue: Africa”; III. „Lepcis Magna”; IV. „Scenes from Provincial Life”). W partii tej Birley zebrał i ciekawie zinterpretował całokształt wiadomości dotyczących przodków i krewnych Septimiusza Sewera, wykazując konsekwentnie, że ich awans — przejście od godności municypalnych w Lepcis Magna do funkcji ekwickich, a następnie senatorskich w Rzymie odpowiadał w pełni wzrastającej randze ich afrykańskiej ojczyzny, która w r. 110 uzyskała status kolonii jako *colonia Ulpia Traiana fidelis Lepcis Magna*. Wnikliwie analizując źródła i literaturę dotyczącą L. Septimiusza Sewera, dziadka cesarza, znanego z inskrypcji IRT 413 i 412, Birley doszedł do wniosku, że można go identyfikować z Septimiuszem Sewerem, przyjacielem poety Statiusa⁴ (s. 36—39; por. Appendix I: „The Family of Septimius Severus” — *stemma*, s. 307).

W świetle awansu szeregu przedstawicieli miast afrykańskich, w tym kilku członków rodziny Septimiuszów z Lepcis (dwaj stryjowie cesarza, bracia stryjeczni jego ojca Gety, osiągnęli rangę konsularną), kariera urzędnicza Lucjusza Septimiusza Sewera, urodzonego w r. 145, nie wyróżnia się nijakim nadzwyczajnym do r. 193. Birley uważa słusznie przyszłego cesarza za typowego przedstawiciela zromanizowanej arystokracji prowincjonalnej, która uzyskała dostęp do godności senatorskich. Ciekawe są uwagi dotyczące „afrykańskiego akcentu” Sewera, nad którym szeroko rozwodzą się źródła. Według Birley’a byłby to akcent charakterystyczny dla arystokracji rzymskiej z konkretnej prowincji, nie świadczący wcale o obcym etnicznie (punickim) pochodzeniu cesarza (s. 63: „*The African accent was a provincial Roman accent, not a foreign accent*”). W innym miejscu Birley sugeruje, że z Julią Domną mógł cesarz rozmawiać po grecku, łacinie lub w języku aramejskim (s. 124).

Pierwsza partia książki i dalej konsekwentnie rozwijana teza autora o drodze życiowej Sewera, jako typowym awansie przedstawiciela arystokracji z prowincji, wybijającej się na czołowe miejsce w Imperium, nawiązuje do studiów R. Syme’a o Tacycie, jako reprezentancie zromanizowanej arystokracji galijskiej. *Nota bene* Syme uważa (na podstawie korespondencji Pliniusza Mł.), że zarówno Tacyt jak Pliniusza wyróżniał „prowincjonalny” akcent galijski⁵.

W dalszych rozdziałach książki (V—X, s. 64—143) Birley przedstawił niezbyt błyskotliwą drogę Septimiusza Sewera do konsulatu w r. 190, a następnie namiestnictwa Pannonii Superior. Wiele uwagi poświęcił także osobie przyszłego cesarza, P. Helwiusza Pertinakska. Sewerus służył pod jego komendą jako namiestnika Syrii, będąc legatem legionu IV Scythica w latach 180—182. Autor przedstawił wnikliwie

⁴ Statius, *Silvae* 4; Septimius Severus z Lepcis, przyjaciel Statiusa, był właścicielem wielkich majątków w etruskich Wejach i ekwitą rzymskim.

⁵ Por. R. Syme, *Tacitus* t. II, Oxford 1958, s. 619.

powiązania personalne Pertinaksa i postawił wyraźną tezę o jego udziale w spisku, który doprowadził do zamordowania Kommodusa 31 grudnia 192 (X. „The Conspirators”, s. 131—143)⁶. Partie dotyczące Partinaksa świadczą o sile i słabości Birley’a. Celuje on w umiejętności wykrywania różnych subtelnych powiązań personalnych, nie uwzględnia natomiast oparcia społecznego polityków. Zna dobrze osoby blisko powiązane z Pertinaksem, nie dostrzega jednak niechęci senatu wobec sędziwego cesarza, będącego *homo novus* z dołów społecznych, syna wyzwolenca z Ligurii. Stan senatorski nie darował nigdy Pertinaksowi jego prostego trybu życia, skrajnej oszczędności, nieumiejętności zorganizowania eleganckiej i wystawnej uczty⁷.

Niezrozumienie tych problemów przez Birley’a rzutuje na dalszą charakterystykę rządów samego Sewera, nieuwzględnienie społecznego tła walki z wielkimi rywalami: Pescenniuszem Nigrem i Klodiuszem Albinem (rozdziały XI—XIII). Autor uznaje, że trwająca przez cztery lata wojna domowa była trudna i krwawa, ale Sewerus wygrał ją przede wszystkim dlatego, że był najinteligentniejszym z pretendentów do władzy i najlepszym wodzem. Birley podkreśla wielokrotnie talenty strategiczne Sewera, zwłaszcza jego niesłychaną szybkość, dzięki której umiał zawsze zaskoczyć przeciwnika.

W rozdziale XIV („The East and Africa”) Birley przedstawił II wojnę partyjską oraz omówił pobyt cesarza w Afryce, rozbudowę rodzinnej Lepcis Magna, gdzie m.in. wznosił wspólną świątynię Herkulesa i Libera. Autor uważa, że właśnie na terenie wspólnej *patria* doszło do pierwszego konfliktu między Sewerem, a jego wszechpotężnym prefektem pretorianów, Plautianusem. Cesarz nie mógł znieść, aby na terenie Lepcis honorowano bardziej Plautianusa niż jego (s. 220). Finał narastającego konfliktu miał miejsce w Rzymie w r. 205, kiedy to Plautianus, znenawidzony zwłaszcza przez syna cesarskiego, a swego zięcia Antonina (Karakallę) i cesarzową Julię Domnę, został zgładzony.

Przedostatni rozdział książki (XVI. „Expeditio felicissima Britannica”, s. 244—268) jest jednym z najlepszych w pracy i mógłby zostać rozwinięty w osobne interesujące studium. Birley wykazał w nim znakomitą znajomość przedmiotu, którą umożliwiły mu nie tylko liczne prace uczonych brytyjskich, ale z pewnością również dorobek naukowy rodziny: ojca E. Birleya, profesora Durham University, najwybitniejszego dzisiaj znawcy historii armii rzymskiej, a zwłaszcza rejonów Wału Hadriana, i brata Robina, który przeprowadził ważne badania archeologiczne obozu w Carpow w południowej Szkocji. A. Birley mógł w rozdziale o polityce brytyjskiej Sewera pokazać pełną umiejętność powiązania w konsekwentną całość nowych danych dostarczonych przez źródła archeologiczne, epigraficzne i numizmatyczne z przekazami historiografii, głównie Kassjusza Diona i Herodiana. Autor wykazał przekonująco, że celem wyprawy Septimiusza Sewera do północnej Brytanii był podbój całej wyspy, kontynuacja zamiarów Juliusza Agrikoli, rezygnacja z jakichkolwiek sztucznych granic (Wał Hadriana lub Antonina). Realizacja tych zamiarów udała się cesarzowi tylko częściowo, jakkolwiek wykazał w doskonale zorganizowanych i przygotowanych wyprawach swoje wielkie talenty wodzowskie, energię i szybkość, których nie osłabiła nękająca go ciężka choroba. Śmierć Sewera w Eburacum w 211 r. przerwała kontynuację tych śmiałych zamierzeń (zapewne przerażających możliwości Imperium). Karakalla zrezygnował z dalszych podbojów w Brytanii.

Ostatni XVII rozdział pt. „Epilogue: Degeneration of a Dynasty” (s. 269—276) przedstawia rządy następców Sewera — w ostrym kontraście z wielkim założycielem dynastii. Podsumowanie (XVIII. „Conclusion”) zasługuje na uwagę, gdyż Birley

⁶ Autor dokładniej przeanalizował już ten problem w swym artykule *The coups d'état of the Year 193*, „Bonner Jahrbücher” 169, 1969, s. 247—280.

⁷ Por. SHA, Pertinax 12.

odszedł w nim od zasady „czystej” biografii na rzecz krótkiej, ale trafnej oceny całokształtu rządów Septimiusza Sewera, jego głównych osiągnięć i reform. Autor podsumował zasadniczą tezę pracy o dojściu do władzy afrykańskiego cesarza jako przykładzie awansu arystokracji tej najbogatszej prowincji Zachodu („*The accession of Septimius was a symptom not a cause of the rise of the Africans, which had begun long before*”, s. 282). Oceniając pozytywnie reformy wojskowe Sewera, Birley określił je słusznie jako nie tak bardzo „rewolucyjne”, jak dotąd mniemano, nie było zwłaszcza zbyt gwałtownego przewrotu w składzie etnicznym wojsk, całkowitej eliminacji mieszkańców Italii. Zasadniczą i bardzo cenną innowacją było tworzenie przez Sewera zaczątków armii rezerwowej poprzez zgromadzenie w centrum Italii znacznej liczby wojsk — ponad 30 tys. żołnierzy (legio II Parthica w Albanum, powiększone znacznie *cohortes praetoriae* i *urbanae*, wreszcie *equites singulares*)⁸. Ideę tę rozwinął dopiero cesarz Gallienus. Nie można się natomiast zgodzić z konkluzją autora o konsekwentnym kontynuowaniu przez Sewera linii polityki Pertinakska i Marka Aureliusza (s. 289). Wiąże się to z już wspomnianym niezrozumieniem przez Birleya polityki społecznej Pertinakska, która z pewnością odbiegała od idei senatorskiego cesarza, jakim był M. Aureliusz. Możliwy raczej uznać, że Pertinaks nawiązywał do społecznej polityki Hadriana.

Recenzowaną pracę kończą 3 aneksy, z których szczególnie cenny jest III: „*Septimius Severus and The Africans*” (s. 327—358). Birley starał się wykazać, że Septimiusz Sewerus konsekwentnie opierał się na senatorach i ekwitach pochodzenia afrykańskiego, do których miał największe zaufanie, powierzał im zwłaszcza najbardziej odpowiedzialne stanowiska militarne. Drugie miejsce po „Afrykańczykach” zajmowali ludzie pochodzący z Syrii, powiązani z rodziną Julii Domny. Jak w całej pracy i swych wcześniejszych artykułach Birley wykazał w tej partii książki doskonałą znajomość prozopografii.

Pracę uzupełnia bogata i wszechstronnie zestawiona bibliografia (s. 361—375) oraz indeks — głównie osób (s. 377—398). Przypisy — jak często w opracowaniach brytyjskich — są bardzo zwięzłe, choć wykazują dużą erudycję autora. Szkoda, że częste powoływania się na inskrypcje nie znajdują odpowiednich adnotacji w przypisach.

Praca A. Birley'a o Septimiuszu Sewerze na pewno pozostanie długo podstawową pomocą dla wszystkich interesujących się dziejami rzymskimi na przełomie II/III w. n.e.; budząc zainteresowanie dla samej osoby cesarza i jego epoki, pozostawia jednak wiele problemów bez odpowiedzi, pole do działania dla innych badaczy.

Maria Jaczynowska

Sir Hamilton Gibb, *The Life of Saladin. From the Works of Imad ad-Din and Baha ad-Din*, Clarendon Press, Oxford 1973, s. 76.

Książka wybitnego orientalisty Sir Hamiltona Gibba o życiu Saladyna (1138—1193) jest zmodyfikowaną wersją wcześniej napisanego przezeń rozdziału pt. „Saladin” do wydanej w Stanach Zjednoczonych przez K. Settona „*History of the Crusades*”. Autor pomijając świadomie dziedzinę administracyjno-gospodarczą działalności wybitnego Ajjubity, kreśli jego wizerunek jako polityka i wodza. Nie wkracza więc w szerokie zagadnienia ustrojowe ówczesnych państw Zangidów w Iraku, Nurydów w Syrii, Fatymidów a potem Ajjubitów w Egipcie.

⁸ W partii tej A. Birley podsumował tezy nowego artykułu E. Birley'a, *Septimius Severus and the Roman Army*, „*Epigraphische Studien*” 8 [Bonn 1969], s. 63—82. Podobne tezy wysunął nieco później R. E. Smith, *The Army Reforms of Septimius Severus*, „*Historia*” XXI, 1972, 3, s. 481—499.